

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

РЕЦЕПЦІЯ ПРАВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Гомонай В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню рецепції права. У процесі дослідження визначено поняття, правову природу, властивості та основні ознаки рецепції права. Досліджено значення рецепції права у становленні правової системи України як засобу вдосконалення правової системи в умовах євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: рецепція права, правова система, євроінтеграція.

Статья посвящена теоретико-правовому исследованию рецепции права. В процессе исследования сформулированы определение, правовая природа, свойства и признаки рецепции права. Исследовано значение рецепции права в становлении правовой системы Украины как средства усовершенствования правовой системы в условиях евроинтеграции.

Ключевые слова: рецепция права, правовая система, евроинтеграция.

The article is devoted to the theoretic legal research of the law reception. In the process of the research the author clears out such items as a notion of the law reception, its nature and main features. The author investigates the law reception role in the historical genesis of the law system of Ukraine using the law reception as a mean of the law system improvement in eurointegration process.

Keywords: reception of law, legal system, eurointegration.

Правова система України переживає процес відновлення і повернення до джерел національної правової ментальності. Чим гармонійніше буде взаємодія всіх факторів, які впливають на правову систему, з культурою українського народу, тим ефективніше правова система буде виконувати свої функції в суспільстві.

Важливим фактором, який впливає на становлення правової системи України в умовах євроінтеграційних процесів, є рецепція права. Рецепція елементів іноземної правової культури для сучасної України є одним із способів вирішити численні власні проблеми. Хоча деякі вчені надають домінуючого значення у правовому розвитку власній правовій спадщині, проте не можна ізолюватись та ігнорувати надбання світової культури, оскільки, вплив та і запозичення в часи глобалізаційних та інтеграційних процесів існують об'єктивно. Тож, мабуть доцільніше буде не заперечувати ці факти, а ґрунтовно підійти до цих процесів, що в свою чергу, буде в більшій мірі сприяти збереженню правової спадщини.

Останнім часом сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені (Азнагулова Г.М., Мельник З.П., В.О. Томсінов, Є.О. Харитонов та інші) активізували дослідження питань рецепції розуміючи, що теорію держави і права неможливо розвивати суто на національному ґрунті, оскільки міжнародне право й порівняльне правознавство значно розширюють її джерелознавчу базу.

З огляду на величезний вплив процесу рецепції на становлення правових систем різних держав, як вважають вчені, неможливо не звернути увагу на ідейно-теоретичні передумови й етимологічні корені терміну «рецепція права»

Поняття рецепції використовується в різних галузях. Стосовно права рецепцію визначають по-різному, підкреслюючи ті чи інші характерні її риси. Проте у кожному разі підкреслюється, що, передусім, рецепція — це відродження високорозвиненої системи права, яка існувала раніше.

Рецепція («*receptio*») у латинській мові означає прийняття, а приймається, запозичується можуть:

а) власний минулий правовий досвід (у цьому випадку має місце саме спадкоємність);

б) елементи інших сучасних правових систем [1, с. 30-31].

У Великому юридичному словнику під рецепцією

розуміється в теорії права - запозичення або відтворення, в історії права - запозичення, сприйняття певною внутрішньодержавною правовою системою принципів, інститутів, основних рис іншої внутрішньодержавної правової системи [2, с. 597].

В юридичній енциклопедії за редакцією М.Ю. Тихомирова під рецепцією права мається на увазі «у широкому значенні слова усвідомлене запозичення й освоєння багатства чужої культури з метою збагачення власної. Рецепцією у вузькому значенні слова є використання системи римського права в деяких країнах Західної Європи» [3, с. 757].

З погляду німецького правознавця Ф. Прингшайма, під поняття рецепції підпадає тільки добровільне, а не примусове сприйняття чужої правової культури [4, с. 5].

В.А. Томсінов досліджує рецепцію права як процес сприйняття в тій або іншій державі елементів правової системи іншої держави [4, с. 4].

М. Ансель також розглядає рецепцію права як «найбільш повну форму навмисного, добровільного зближення правових систем». Але характеру навмисності і добровільності рецепція набула лише з другої половини XIX ст. До цього часу вона мала вимушений, найчастіше спонтанний характер [5, с. 63].

На думку Д. Аджані, для розвитку правової системи характерна періодична рецепція, що в усі історичні періоди, як правило, відбувалась і відбувається з ініціативи приймаючої правової системи [6, с. 97].

На думку Наконечної Т.В. рецепція можлива лише за наявності однакових соціально-економічних відносин [7, с. 13].

Явище, що рецепіюється, має органічно злитися з приймаючим його правовим середовищем, в іншому випадку немає сенсу говорити про рецепцію взагалі.

Д.Б. Левін ототожнює поняття рецепції права зі сприйняттям внутрішньодержавним правом норми міжнародного права без зміни її змісту [8, с. 24].

В.М. Карташов вважає, що рецепція - «це результат запозичення іноземного права» [9, с. 184].

З.П. Мельник правову рецепцію розуміє як складний процес, який не зводиться до механічного перенесення певних нормативних положень, а включає й подальше засвоєння і використання ідей, принципів, інститутів тощо правової системи інших часів та інших народів, як

добровільне запозичення, а не примусове, як свідоме запозичення, як одностороннє запозичення, як запозичення, що відбувається за ініціативи суб'єкта – реципієнта, як запозичення, що є можливим в рамках взаємодії більш-менш однорідних правових систем.

Вона зазначає, що рецепція права - це процес, тому що окремі елементи переходять із однієї правової системи або етапу її розвитку в іншій, тобто відбувається рух, у результаті якого здійснюється й розвиток права.

Виділяють дві стадії: по-перше, запозичення правового матеріалу однією правовою системою в іншої, по-друге, поступове вживлення цього матеріалу в правову практику і напрацювання вже власного національного оновленого правового досвіду. Тобто справедливо вбачати в рецепції права як процес сприйняття, запозичення правовою системою, так і результат такого запозичення. При цьому результат рецепції права може бути сприятливим (рецепційований елемент приживається в новому правовому середовищі) або несприятливим (відбувається відторгнення правового елемента, що рецепіюється).

На її думку «рецепція права» - це односторонній, добровільний процес запозичення, сприйняття і подальшого пристосування до умов певної країни більш розвинутого права, створеного в інший момент часу або в іншій державі, з метою вдосконалення та поліпшення дії власної правової системи [1, с. 8].

Азнагулова Г. М. наводить наступні характеристики терміну рецепція права:

- історичний характер - як правило, термін застосовується для характеристики процесу впливу історично попередньої правової системи на наступну;

- рецепція - це не просте перенесення норм і принципів права однієї системи на іншу, а складний процес пристосування, і як наслідок, формально-юридичної переробки;

- рецепції підлягають тільки ті норми, які носять явно виражений абстрактний характер і не втиснуті у вузькі національно-географічні рамки [10, с. 77].

До ознак рецепції відносять її односторонній характер. Рецепція - це односторонній акт держави, яка «імпортує» елементи іншої правової системи [11, с. 216].

І.І. Лукашук та П.Ф. Мартиненко вважають, що рецепція як частина загального процесу імплементації міжнародно-правових норм по своїй суті є «виконання міжнародно-правових приписів в нормах внутрідержавного права» [12, с. 146]. Н.В. Миронов говорить про рецепцію як про метод запозичення із міжнародного права тих чи інших норм [13, с. 59].

А. С. Гавердовський вказує на можливість використання поняття рецепція для опису процесу підключення національного права для вирішення завдання по втіленню на внутрішньодержавному рівні приписів міжнародно-правових норм.

Вчений вважає, що сама норма міжнародного права як форма існування приписів міжнародного права, як регулятор міждержавних відносин залишається незмінною і обов'язковою для її суб'єктів. Нові норми, які створюються в результаті правової імплементації міжнародних договорів являються типовими нормами внутрішнього права, по своїй суті не відрізняються від норм національної системи права. Вони функціонують як елементи цієї системи. Зміст і форми рецепційованої національно-правової норми може не співпадати із змістом і формою приписів норм міжнародного права. Однак, сприймаючи правила міжнародно-правових норм і включивши їх в національне право, держава не може спотворювати суті норм міжнародного права, оскільки це б означало порушення міжнародного права з витікаючими звідси наслідками у вигляді відповідальності чи санкцій [14, с. 70-91].

М.А. Пшеничнов визначає рецепцію як прийняття державою норм національного права, які текстуально повторюють норми іншої системи права, а також конкретизують і адаптують їх до особливостей суспільного ладу і правової системи держави-реципієнта [15, с. 119], тим самим відмовляючись від стадії впровадження запозичених правових норм.

Складність рецепції полягає у тому, що в реальній історії - це не тільки рецепція правового досвіду, а й засвоєння відповідних правових ідей, концепцій і доктрин [16, с. 73-75], а це додає рецепції суб'єктивного характеру. Суб'єктивізм зумовлений тим, що вибір об'єкта рецепції залежить від цілей, які ставить перед собою держава-реципієнт, а також її типу правління, пануючої ідеології. Сприйняттю елементів чужої правової системи з ініціативи держави передусє поява в приймаючій системі прихильників цінностей права [17, с. 132].

Рецепція – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта. Звернення до рецепції може мати різні мотиви: від бажання повторити вдале формулювання статті міжнародно-правового акта до прагнення продемонструвати щонайповніше дотримання прийнятого міжнародного зобов'язання.

Рецепції є досить поширеними. У більшості випадків рецепції застосовують після надання державою згоди на обов'язковість міжнародного договору (наступна рецепція). Іноді ж держава вживає заходи з приведення свого законодавства у відповідність до норм міжнародного договору на етапі підготовки до приєднання до нього (попередня рецепція). Тим самим удається поєднати момент прийняття на себе зобов'язань за міжнародним договором і початок їх виконання у внутрішньому правопорядку [18, с. 336].

Сутність рецепції полягає в тому, що на основі національного права норми міжнародного права стають нормами національного права, тобто норми національного права повторюють зміст норм міжнародного права. Так може бути, наприклад, коли держава приймає національний закон, який повторює приписи міжнародного договору.

За рецепції неможливо говорити про пряму дію міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку, тому що рецепція є не чим іншим, як засобом їхньої заміни. Після рецепції у внутрішньому праві починають діяти норми тільки зовні, словесно схожі на міжнародно-правові, а по суті – норми внутрішнього права. Факт рецепції має безумовне значення для тлумачення відповідної норми внутрішньодержавного нормативно-правового акта [19].

Вважаємо, що зміст терміну «рецепція права» полягає насамперед у тому, що це складний процес, який не зводиться до механічного перенесення певних нормативних положень, а включає й подальше засвоєння і використання ідей, принципів, інститутів тощо правової системи інших часів та інших народів.

Досвід, накопичений іншими народами, - це невичерпне джерело, яке має велику користь та суттєво полегшує проведення правових реформ. Тим більше в сучасний період глобалізаційних процесів рецепція права дає змогу гідно відповісти на виклики часу шляхом запозичення правових інновацій, які пройшли апробацію в інших країнах та можуть поліпшити власну правову систему.

Правові системи всіх держав не існують ізольовано. Вони постійно взаємодіють, ведуть діалог. Більше того, історія генезису більшості коли-небудь існуючих великих правових систем, як правило, починається із запозичення (афінське, римське право, західне право і т.д.).

Рецепція права незмінний інструмент розвитку національного права. У всі роки законодавець в своїй діяль-

ності в тій чи іншій мірі використовували правовий матеріал інших держав. Ще за часів античності вважали, що знання правових систем інших народів надзвичайно важливим для законодавця. І сьогодні навряд чи яке-небудь національне законодавство може дозволити собі ігнорувати інші правові системи. Ми живемо в період регіональних об'єднань (як, наприклад, Європейський Союз), в епоху, коли намагаються утвердити світовий і скоординований порядок.

На сучасному етапі найбільш активна рецепція спостерігається в посттоталітарних державах, що прагнуть досягти певного західного правового стандарту.

Що стосується України, то протягом свого історичного розвитку Україна не мала однобічного вибору щодо орієнтирів розвитку, знаходячись у постійному коливанні між Заходом і Сходом. У Європі її характеризують як країну кордонів [20, с. 118-125].

Інтенсифікація міжнародно-правової комунікація, економіко-соціальна глобалізація та інші фактори зумовлюють необхідність зближення національних правових систем до відповідної системи міжнародного права. У нашому випадку ці фактори ще більше підсилюються з огляду на проголошене прагнення – стратегічну мету України – до вступу у Європейський Союз, де одним з визначальних елементів є зближення законодавства. На шляху наближення правової системи України до правової системи Європейського Союзу існує ряд проблем як сучасно практичного, так і теоретичного характеру.

Е. Аннерс наполягає, що "найважливішим важелем входу в Європу є вдосконалення її законодавства, адаптація юридичної інфраструктури до основних західних європейських норм та правил, що виправдали себе на практиці" [21, с. 6].

На думку Д. Аджані сучасний рух права є результатом дії "попиту та пропозиції" [6, с. 97]. Ініціатором рецепції на сучасному етапі виступає політична еліта в пострадянських державах, а також самі країни - донори.

Як донор виступає західний світ: американська правова система і право ЄС. Західноєвропейське суспільство раніше інших змогло сформулювати і втілити в закон ідею прав людини як загальносвітової цінності. З огляду на те, що процес єднання за допомогою рецепції орієнтований на систему основних цінностей, то вибір західної моделі як зразок права є зрозумілим [22, с. 13-24].

С. Булмер та М. Бурч виділяють рецепцію як механізм європеїзації. Рецепція передбачає сприйняття норм,

правил та політики ЄС на національному рівні [23].

Рецепція законодавства Європейського Союзу — процес транспонування правової системи, її частини та/або правової культури Європейського Союзу до правової системи України.

Рецепція в праві часто розглядається як різновид спадкосемного зв'язку. Зв'язок між правовими системами в рамках певного історичного типу права має характер рецепції, сприйняття, в основі якого лежить наявність загальних закономірностей і подібних умов розвитку.

Сьогодні суспільство і країна змушені одночасно вирішувати складний комплекс старих і нових проблем. Досвід минулого свідчить, що одне з найголовніших завдань в теперішніх умовах полягає в тому, щоб ефективно, грамотно і науково обгрунтовано використовувати інститут рецепції права для розвитку і вдосконалення правової системи України в умовах євроінтеграційних процесів.

Рецепція права змінює і доповнює національну правову систему. В рамках цього процесу існують різні варіанти впливу на правову систему, в тому числі ті, які покращують, і ті, що ускладнюють її функціонування.

Таким чином, правова рецепція - об'єктивний фактор правового прогресу. Проте заходи і форми правової рецепції, як вже зазначалося, потребують уважного, обережного підходу і ретельного попереднього вивчення з позицій врахування соціального контексту країни-рецепієнта. Некритичне проходження форм, нездатних до адекватної асиміляції іноземних правових інститутів може поглибити кризу законності і замість необхідного вирішення викликати додаткові проблеми вітчизняної правової системи.

Необгрунтована, поспішна рецепція веде до трансформації й істотної зміни рецепційованого права, не торкаючись при цьому сутності приймаючих правових систем, віддаляє політичну верхівку суспільства, що є ініціатором рецепції, від іншого суспільства. Невдачі, що переживає держава в інтеграційних процесах, ведуть до загострення "юридичного націоналізму", до прагнення закритися під приводом самобутності.

Зміни будуть плідними і позитивними за умови поєднання ідеальної моделі правового явища з пізнанням і теоретичним осмисленням як попереднього національного правового досвіду, так і досвіду іноземних держав. Тому проблеми рецепції права займають важливе місце в умовах реформування української правової системи в умовах євроінтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник З.П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект). Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держав і права; історія політичних і правових вчень». – К., 2009. – 20 с.
2. Большой юридический словарь / Под ред. Сухарева А.Я., Зорькина В.Д., Крутских В.Е. – М., 1998. – С. 597.
3. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. – Изд. 5-е, доп. и перераб. / Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М., 2002. – С. 757.
4. Томсинов В.А. О сущности явления, называемого рецепцией римского права // Вестник МГУ. Право. - 1998. - №1. - С. 4.
5. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права. – М., 1981. - С. 63.
6. Ajani Gianmaria. By Chance and Prestige: Legal Transplants in Russia and Eastern Europe // American Journal of Comparative law. Vol. 43. - 1995. - №1 - P. 97.
7. Наконечная Т.В. Преемственность в развитии советского права. - К.: Наукова думка, 1987. - 102 с.
8. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права. – М., 1974. – С. 24.
9. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. - Саратов, 1989. - С. 183-184.
10. Азнагулова Гузель Мукаматовна Рецепция права как форма взаимодействия национальных правовых систем Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. - Уфа. - 2003. - 25 с.
11. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада / Кулагин М.И. Избранные труды. - М., 1997. - С. 216.
12. Лукашук И.И., Мартыненко П.Ф. Юридические гарантии осуществления норм конституционного и международного права в условиях их взаимодействия // Юридические гарантии правильного применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности. Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции. Киев, 1970. - С. 146.
13. Миронов Н.В. Советское законодательство и международное право. М.: Междунар. отношения, 1968. - С. 59.
14. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. - Киев: Вища школа, 1980. - С. 70—91.
15. Пшеничнов М.А. Конституция России и международное право: проблемы взаимодействия: дис. ... канд. юрид. наук. – Н.

Новгород, 2002. – С. 119.

16. Давид Р. Основные правовые системы современности. - М., 1967. - С. 73-75.

17. Колесин И.Д. Подходы к изучению социокультурных процессов // Социологические исследования. - 1999. - № 1. - С. 132.

18. <http://www.textbooks.net.ua/content/view/258/9/>

19. <http://www.viche.info/journal/2180/>

20. Кармазина М. Україна між «Сходом і Заходом» чи «країна границь» // Віче. – 1998. - №12. - С.118-125.

21. Аннерс Е. История европейского права. - М, 1994. - С. 6.

22. Джонстон Б.В. "Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени" // Социологические исследования. - 1999. - № 6. - С. 13-24.

23. Bulmer S., Burch M. Coming to Terms with Europe: Europeanisation, Whitehall and the Challenge of Devolution // Queen's Papers on Europeanisation. - 2000. No. 9. - <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,5296,en.pdf>